

„KÖZJOGI VIHAR A SZÉLL-CSENBEN”

Az 1900. évi XXIV. törvénycikk margójára

LIKTOR Zoltán Attila
PhD-hallgató (PPKE JÁK)

Quisiera recomendar este artículo a Pablo Malkoes,
mi buen amigo y hermano venezolano-húngaro

1. Bevezetés

2016. december 30-ának estéjén a braziliai Rio de Janeiro felett álló megváltó Krisztus gigantikus szobra piros-fehér-zöld színekbe borult. Tisztelgés volt ez a brazil katolikus egyház részéről boldog Habsburg (IV.) Károly magyar király centenáriumi emlékének, akinek fejére 1916. december 30-án Csernoch János bíboros-hercegprímás esztergomi érsek szegedi és borosjenői gróf Tisza István miniszterelnökkel együtt tette fel a Szent Koronát.¹ Ferenc József császár-királyt Károly főherceg személyében – majdnem hetven esztendő uralkodást követően – az unokaöccsének az unokaöccse váltotta az Osztrák–Magyar Birodalom (1867–1918) élén. Nem közismert azonban, hogy IV. Károly nem (kizárólagosan) az 1723. évi I-II. törvénycikkelyek, hanem az azt kiegészítő – a trónöröklés rendjét (bár a jogalkotó által be nem vallottan, de ezzel együtt ténylegesen) megváltoztató, Ferenc Ferdinánd főherceg Chotek Zsófiával kötött házasságából való (törvényes) leszármazóit teljességgel kizáró – 1900. évi XXIV. tc. alapján léphetett a közös birodalom élére.² A törvény(javaslat) – a felszínen (formailag) ugyan személyi, valójában (tartalmilag) azonban nagyon komoly politikai és közjogi-alkotmányjogi kérdéseket vetett fel – egy jognyilatkozaton alapult, amelyről

¹ „Por ocasião do centenário da coroação do último rei húngaro, Carlos IV, beatificado em 2004 pelo Papa João Paulo II, o Cristo Redentor foi iluminado no dia 30 de dezembro com as cores da bandeira húngara” – olvasható a Brazíliai Magyar Nagykövetség honlapján. <https://braziliavaros.mfa.gov.hu/bra/news/magyar-szinekkel-vilagitottak-meg-a-rioi-megvalto-krisztus-szobra>

² SÁRA János: *A Habsburgok és Magyarország (950–1918)*. Budapest, Athenaeum, 2001. 580–581. Károly fhg. a törvény elfogadásával apja, Ottó fhg. kiesését (†1906) követően vált prezumpatív trónörökössé.

hetekig vitatkoztak a magyar Országgyűlésben.³ A vita lényege a főhercegi nyilatkozat szövegének értelmezése körül forgott, az egyik álláspont (kormánypárt) szerint nem változtatja meg a fennálló trónöröklési rendet, azonban érinti azt, és mint olyan, az Országgyűlés hatáskörébe tartozóként arról a T. Háznak kell döntenie (és lehetőleg beiktatni a magyar törvények sorába). Ezzel szemben a másik álláspont (ellenzék) szerint, ha nem változtatja meg a trónöröklés törvényben rögzített rendjét, akkor nincs mit becikkelyezni,⁴ ha pedig megváltoztatja azt, akkor a T. Háznak kell döntenie róla (még hozzá lehetőleg – mint alkotmányésértőt – elutasítva azt). A törvény becikkelyezését (1900) illetve a világháborút követő összeomlás és trónfosztás (1921) során számos nagy közjogásunk (Jászi Viktor, Ferdinandy Gejza – Schiller Bódog, Csekey István, Ereky István, Kmety Károly, Réz Mihály, Polner Ödön, Tomcsányi Móric)⁵ és történetünk (Fraknoi Vilmos, Eckhart Ferenc) visszanyúlt a *Pragmatica Sanctio*, a trónbetöltés és a királykérdés témaköréhez.⁶

2. A főhercegi nyilatkozat és a trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban

Az Osztrák Császárságban egy rendelettel a császár (egyben a dinasztia feje) könnyedén (és bármikor önkényesen) megváltoztathatta a trónöröklési rendet, a Magyar Királyságban azonban törvény szabályozta azt, és ez jelentette az elhúzódó vita forrását nálunk. Ferenc József 1900. június 12-én a *Hausgesetz*-be illesztette be a *morganatikus házasságot* tárgyazó rendelkezést, a trónörökös⁷ (1896–1914) erre tekintettel volt kény-

³ Képviselőházi Napló, 1896. XXX. kötet. [a továbbiakban K. N.] 601. ülés. Erre hívja fel a figyelmet Polczner Jenő ellenzéki képviselő is, hogy a vita nem a feleség vagy a leendő gyermekek kapcsán zajlik, hanem alkotmányossági vetületű.

⁴ K. N. 600. Kossuth Ferenc: „E nyilatkozat vagy nem képez újítást, s akkor szükségtelen volt és szükségtelen a becikkelyezés is. Vagy újítást képez, s akkor így incidenciatlanul nem lehet megváltoztatni a nemzet és a királyi ház közt fennálló szerződést. Pártom meggyőződése az, hogy a nyilatkozat újítást képez, s a magyar közjogot, alkotmányt és magánjogot sérti, tehát nem cikkelyezhető be.”

⁵ JÁSZI Viktor: *A Pragmatica Sanctio és a házi törvények*. Budapest, Franklin, 1902.; Uő: Válasz a Pragmatica Sanctio és a házi törvények tárgyában. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XXVIII. 1903/3. 67–143.; FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: A Pragmatica Sanctio és a házi törvények. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XXVI. 1903/5. 193–258.; CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest, Athenaeum, 1917.; EREKY István: *A magyar trón megüresedésének kérdéséhez*. Budapest, Pallas, 1921.; KMETY Károly: *Véleményem a királykérdésben*. Budapest, Franklin, 1921.; RÉZ Mihály: *Közjogi Tanulmányok. A királyi ház törvényei. Az osztrák és a magyar Pragmatica Sanctio*. Budapest, Pallas, 1914.; POLNER Ödön: *A Pragmatica Sanctio és a házi törvények*. Budapest, 1902.; TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.

⁶ SZABÓ István: A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare*, II. évf., 2006/1–2. 171–189.

⁷ GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Gondolat, 1987. Ferenc Ferdinánd főherceg 1889-ben, Rudolf főherceg (1858–1889) trónutódlásból történő kiesése következtében lett előbb prezumtív trónörökös (1889–1896), atyja Károly Lajos főherceg (Ferenc József császár és király testvére) mellett. Atyja halálát (1896) követően vált trónörökössé (1896–1914) a közismerten magyargyűlölő főherceg, aki azonban nem uralkodócsaládból származó nőt kívánt feleségül venni. Ez a császár ellenére volt, mert az ütközött a fennálló „családi alkotmánnyal” a *Hausgesetz*-zel, így nem engedélyezte az uralkodó a házasságot. Elnyúló huzavona után Ferenc Ferdinánd belement abba,

telen kiadni nyilatkozatát.⁸ Ferenc Ferdinánd főhercegi nyilatkozata törvényjavaslat formájában került az Országgyűlés elé, de annak elfogadása elhúzódott. A főherceg által – az uralkodó elvárása szerint⁹ – kiadott nyilatkozat ugyan 1900. június 28-án¹⁰ kelt Bécsben (kísérteties dátum, hiszen tizennégy évvel később ezen a napon lőtték le Szarajevóban) azonban az csak ősszel került a magyar törvényhozás elé, mivel a tavaszi ülészak ekkor már véget ért,¹¹ az őszi pedig csak októberben kezdődött.¹² Széll Kálmán miniszterelnök (1899–1903) miután a kormányülésen (okt. 4.) megtárgyalták és ott elfogadták a nyilatkozat törvényhozás elé vitelét,¹³ kézjegyével ellátva azt,¹⁴ benyújtotta (okt. 10.) – a kormány nevében – a törvényhozásnak.¹⁵ Az igazságügyi bizottság – miután lefolytatta a vizsgálatot, amely egyezőnek találta a törvényjavaslatot a magyar jogrenddel – annak elfogadását javasolta (okt. 25.) a T. Háznak.¹⁶ Tallián Béla báró házelnök a törvényjavaslat általános vitájának napirendre tűzése tárgyában a szavazást anélkül kívánta meg a T. Háztól, hogy a bizottsági jelentést a képviselők megkapták volna írásos formában – ahogyan azt a parlamenti (szokás)jog megkívánta volna –, amely ellen az ellenzék Madarász József képviselő útján – bár a Széll mögött álló stabil többséggel szemben nem sok sikerrel, de – megpróbált fellépni.¹⁷ A Képviselőház által megszavazott törvényjavaslatot végül gr. Zichy Nándor és a miniszterelnök rövid szóváltását követően a Főrendiház is elfogadta (nov. 20.), majd a király szentesítette és kihirdette.

A főhercegi nyilatkozat becikkelyezése kapcsán kiobbant vita (amelynek kérdése, hogy az változtat, vagy nem változtat a trónöröklés rendjén) az öröklés rendjét szabályozó viszonylag hosszú (törvény)szöveg – amely az osztrák örökös tartományokban *Pragmatica Sanctio* néven vált ismertté, nálunk azonban a becikkelyezett, már említett 1723. évi I-II. törvénycikk – értelmezése körül forgott. A vitatott kérdés, hogy a Ferenc Ferdinánd által tett – e házasságából való esetleges utódait nem egyenrangú,¹⁸ (trón)

hogy a már fentebb idézett nyilatkozatot megtegye. Csak ezt követően kapott engedélyt a császártól a házasságkötésre. Ld. Beate HAMMOND: *Ferenc Ferdinánd trónörökös és Chotek Zsófia – Egy nagy szerelem története*. Budapest, Gabo Kiadó, 2015.

⁸ A nyilatkozat szövege a Mellékletben található. A császári rendelkezést közli ECKHART Ferenc: *A Habsburg-Lotharingiai Ház családi törvénye*. Budapest, MTA, 1929. 101–103.

⁹ Ferenc József császár e rendelkezést a „családi alkotmányba” gróf Goluchowski Agenor közös külügyminiszter és egyben a császári család ügyeinek minisztere ellenjegyzésével 1900. június 12-i keltezéssel vette fel.

¹⁰ Képviselőházi Irományok, [a továbbiakban: K. I.]1896. évi XXXI. kötet 908. szám.

¹¹ K. N. 1896. XXIX. kötet.

¹² K. N. 1896. XXX. kötet.

¹³ Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek 28. ülés (1900. 10. 04.) 17. napirendi pont, amelyről természetesen az uralkodó is tudott, hiszen azt Gödöllőn tett megerősítő nyilatkozatával látta el (1900. 10. 22.).

¹⁴ K. I. 1896. évi XXXI. kötet 890. szám.

¹⁵ K. N. 591., a király előszentesítési jogáról részletesen ld. SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, Atlantisz, 2011. 226–233.

¹⁶ K. I. 1896. évi XXXI. kötet 908. szám.

¹⁷ K. N. 599.

¹⁸ A magyar (köz- és magán)jog előtt ismeretlen és értelmezhetetlen kategóriába sorolva.

öröklésre, a Habsburg–Lotharingiai-házhoz nem tartozó, e név viselésére képtelenek nyilvánító –, aláírásával és pecsétjével megerősített nyilatkozat a trónöröklés jogi (a kormány értelmezésében a trónöröklés effektív, tényleges rendjét és nem jogi rendjét érinti a nyilatkozat) rendjét megváltoztatja-e vagy sem. Vagyis tulajdonképpen a főherceg születendő gyermekei – akiket a nyilatkozat kizár a főhercegek köréből – a birodalom osztrák felén nem minősülnek főhercegnek, a Magyar Királyságban azonban a fennálló jogrend szerint a törvényes gyermek annak minősül.

A választással vegyes trónöröklés rendjét¹⁹ a Magyar Királyságban már 1687-ben a tisztán (fiági) öröklési monarchia váltotta fel²⁰ – amit a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári békeséget²¹ követően az országgyűlésen (1715) ugyan még megerősítettek,²² de a dinasztia várható kihalása miatt, ami VI. Károly császárral (†1740) valóban be is következett –, amit 1723-ban a leányágra is kiterjesztettek.²³ (Mezőssy Béla képviselő megfogalmazásában az akkori országgyűlésen a rendek „Ézsau módjára egy tál lencse fejében a nemzet szabad király választási jogát feladták”, Thaly Kálmán teljes felszólalásában az akkori országgyűlést „ostorozza”)²⁴ Eszerint (törvényben) rögzített, pontosan meghatározott sorrendben volt lehetőség örökölni a magyar trónt, amitől eltérni csak az országgyűlés hozzájárulásával lett volna lehetséges. Ehhez toldották még be a kiegyezés időszakában azt a rendelkezést, hogy a trónlemondáshoz országgyűlési hozzájárulás szükséges.²⁵ Ezért vitte a Széll-kormány – bár a szándékot nyíltan be nem vallotta – a javaslatot az Országgyűlés elé...

A kirobbanó vita leglényegesebb eleme éppen az volt, hogy megfelel-e a törvényjavaslat a magyar alkotmánynak. A vonatkozó magyar törvény (1723) eredeti szövege a következőképpen fogalmaz:

„In defectu sexus masculini, [...] jus haereditarium succedendi in Hungariae regnum, [...] etiam in sexum Augustae domus suae Austriacae faeminem, primo loco, [...] regnantii [...] Regia majestate, dein in hujus defectu [...] Josepho, his quoque deficientibus ex lombis [...] Leopoldi [...] descendentes, eorundemque legitimos Romano-Catholicos successores utriusque sexus Austriae Archi-Duces”.

¹⁹ CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest, Athenaeum, 1917.

²⁰ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. [a továbbiakban: *CJH*] 1687. évi II. tc.; ld. FRANKÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Budapest, Athenaeum, 1922.

²¹ PULYAI János: *Szatmári békeség*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2007.

²² *CJH*. 1715. évi III. tc.

²³ *CJH*. 1723. évi I-II. tc., a családi egyezség keletkezését és a magyar elfogadást részletesen tárgyalta Gustav TURBA: *Die Pragmatische Sanktion*. Wien, 1913.; de ld. újabban: POÓR János: *A Pragmatica Sanctio történetéhez*. In: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia – a magyarok királynője*. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2018. 151–177.

²⁴ K. N. 600. 179., K. N. 605.

²⁵ *CJH*. 1867. évi III. tv. 3§. „Egyszersmind pedig az ország jogai biztosítása tekintetéből jövőre nézve megállapítatik, hogy minden ezentúl bekövetkezhető trónlemondás Magyarország külön értesítése mellett, s alkotmányos hozzájárulásával történjék.”

A magyar jog tehát négy kritériumot állít fel: (1) főherceg(nő)től – e konkrét esetben Ferenc Ferdinándtól – (2) törvényes házasságból, tőle vérségiileg (*ex lombis*) leszármazó – jelen esetben Chotek Zsófiával kötött törvényes házasságból – (3) római katolikus vallású örökölhet (4) a rögzített „sortartási” rend szerint.

A főhercegi nyilatkozat (illetve annak mögöttes „jogszabályaként” funkcionáló császári család házitörvénye a *Hausgesetz*) ezen felül – a magyar jog által ismeretlen – kategóriát követel meg, azt, hogy a leszármazó (5) *egyenrangú házasságból* származzon. A családi „alkotmány” szerint akkor nem morganatikus (rangon aluli) a házasság, ha (1) azt a dinasztian belül, (2) más uralkodó dinasztia tagjával vagy (3) valamely hercegi család tagjával kötik. (Chotek Zsófia grófnő nem felelt meg e kategóriáknak.) Az ilyen házasságból leszármazók a *Hausgesetz* szerint – ahogy azt a nyilatkozat is rögzíti – nem örökölhetnek. Az általános vita során is e kérdések (egyenrangú házasság, főhercegi minőség, *Hausgesetz* mint jogforrás, Zsófia jogállása királyi férje mellett, a születendő gyermekek státusza) körül forgott a legélesebb disputa a képviselők között. A honatyák leginkább a jogi (alkotmányjogi, személy- és családjogi) érvekre helyezték a hangsúlyt, de nem maradt el az érzelmi, erkölcsi vagy éppen a politikai szál sem felzárkólasaikból, amelynek hangulatát hüen visszaadják Rátkay²⁶ szavai:

„Sajátságos, hogy valahányszor egy oly törvényről van szó, a melyben a nemzetnek jogai vannak lefektetve, de a melyek a való életben nincsenek meg, akkor a mi t. magyar jogászaink kicsinyítő szemüveget vesznek elő és azt a jogot, a mit keresünk, minél kisebbnek látják. De ha oly jogokról van szó, a melyek a királyi házra, vagy Ausztriára nézve kedvezők, akkor mindjárt nagyító üvegen látnak a magyar jogászok.”

3. A képviselőházi vitában felhozott érvek és ellenérvek

Az Országgyűlés igazságügyi bizottsága miután megvizsgálta a nyilatkozatot, alkalmasnak találva azt, Engelmayer József elnök az elfogadását javasolta a T. Háznak, mondván²⁷ hogy az egyezik az 1723. évi I-II. tc-vel, hiszen „trónöröklésre nézve lemondást nem tartalmaz, [...] trónöröklési rendet nem módosítja, attól el nem tér”. Engelmayer maga elmondta az előterjesztésében, hogy a kormány a látszatát is kerülni igyekezett annak, hogy a trónöröklést érintő bármely eseményről a törvényhozás megkerülésével történne döntés, „a nyilatkozatnak be nem cikkkelyezése annyi, mint annak a beismerését manifesztálni, hogy a legfelsőbb uralkodóházban történhetnek a trónöröklési rendet érintő események a nélkül, hogy azokat az országgyűlés tudomására hozni kellene.” Értelmezése szerint lemondás nincs, de a nyilatkozatnak jogi következményei vannak, ugyanis „a szóban forgó házasságból születendő gyermekek főhercegek, főhercegnők nem lesznek, azok a trónt nem örökölhetik”.

²⁶ K. N. 601. 188.

²⁷ K. N. 600. 167.

Az ellenzék már magát a javaslat vitába hozatalát is éles szavakkal bírálta, Polczner Jenő szerint²⁸ „ez a vita az uralkodóház és a nemzet között fennálló szeretetnek, ragaszkodásnak és bizalomnak összhangját is netán zavarhatná”. Polczner még egy alkotmányjogi érvet is felhoz, emlékeztetve, hogy jogi hagyományainkban nincs benne, hogy királyi nyilatkozatokat becikkelyezzenek a corpus jurisba, hiszen azokat korábban sem vették tudomásul, vagy ha mégis, akkor abban lemondásnak kell lennie.²⁹ Rátkay László még Polcznernél nyíltabban fogalmazott,³⁰ „a t. kormány bennünket ebben a kérdésben igenis kényes helyzetbe hozott”, amely talán nem is túlzás, hiszen az a sajtóban is hetekig „címlapsztori” volt. A Katolikus Néppárt – a kormány „partnere” – vezető alakja, Rakovszky István³¹ is hasonlóan nyilatkozott. A kormányzat minden igyekezete ellenére alkotmányossági-szuverenitási, politikai kérdést „csináltak” belőle az ellenzéki képviselők. És nem alaptalanul!

Polczner mellett többen felvetik, hogy ennek a nyilatkozatnak a vitája – esetleges becikkelyezése – feszültséget kelt a korona és a nemzet között (Polónyi³²) sőt, külpolitikai fenyegetettséget is jelenthet külső hatalmak részéről egy éppen ebből folyó esetleges trónviszály esetén (Barabás Béla³³). E külső „kitettséget” a kérdésben a kormánypárt részéről (Szilágyi Dezső³⁴) is elismerték, „a trónöröklés rendjének szilárdsága, kétségtelen értelmé, egyik legnagyobb dinasztikus és országos érdekünk”. Az uralkodócsalád – amit elsősorban a császár- király testesített meg – és a nemzet között a századfordulóra a kiegyezést megelőző évtizedekhez képest valóban kiegyensúlyozottá³⁵ vált a viszony, amelynek fenntartása mindkét félnek alapvető érdeke lett volna, amint azt Széll Kálmán hangsúlyozta is.³⁶ Barabás hívja fel a figyelmet rá: az, hogy mit jelent ki Ferenc Ferdinánd és mit cikkelyez be az Országgyűlés, az két dolog. Szintén a kiegyezéskori példához nyúl vissza, amikor is beiktatták a Corpus Jurisba V. Ferdinánd király és a sorban következő Ferenc Károly főherceg 1848. évi lemondásának tényét a magyar trónról, de magát a lemondónyilatkozatot, vagy annak magyarázatát nem foglalták törvénybe, amelyben kifejezetten el is utasítják a magyar országgyűlés kihagyásával tett

²⁸ K. N. 601. 191.

²⁹ K. N. 601. 191-2.

³⁰ K. N. 601. 186.

³¹ K. N. 606. 300.

³² K. N. 603. 230.

³³ K. N. 604. 254.

³⁴ K. N. 604. 263.

³⁵ FÓNAGY Zoltán (szerk.): *A véreskezű kamasztól Ferenc Jóskaig – I. Ferenc József és a magyarok*. Budapest, MTA-BTK, 2018.

³⁶ K. N. 607. 326.

alkotmányellenes közjogi aktusok gyakorlatát.³⁷ Polczner³⁸ szerint azért nem kerültek becikkelyezésre a korábbi lemondások, mert azokat az országgyűlések nem is vették tudomásul. Györy Elek³⁹ szerint a megtett nyilatkozattal Ferenc Ferdinánd

„összes utódai kizáratnak a trónöröklési jogból és ennek folytán a trónöröklési rend sem tartatik meg, tehát a trónöröklési rend is okvetlenül módosul, mert ki vannak zárva utódai a trónöröklési rend szerinti örökösödésből, ha reájuk következik a sor. Hát ez, t. ház, nézetem szerint semmi egyéb – bocsánat a kifejezésért – mint megkerülése a trónról való lemondás kérdésének.”

A kormánypárt egyébként – maga Széll Kálmán miniszterelnök is⁴⁰ – konzekvensen és határozottan tagadta, hogy a nyilatkozatban illetve a törvényjavaslatban lemondásról lenne szó.

3.1. A *Hausgesetz*, mint „jogforrás”?

A vitából az érzelmekre nagyobb hatást gyakorló erősebb kifejezések, használata sem maradt el, Rátkay fel is hívja rá a figyelmet amikor úgy szól, hogy „tisztában vagyok azzal, mikép beszédem során talán olyanokat mondok, a melyeket csakis ebben a házban, a képviselő immunitás védőpajzsa alatt mondhatok el”.⁴¹ Leginkább a *Hausgesetz* állt a felszólaló ellenzéki képviselők célkeresztjében, Rátkay „penészedett, dohos könyvnek” mondja, Mezőssy szerint

„a Hausgesetz szülőforrása az önkény, fentartója a sötét századok elfogultsága, rugója az emberi jogok lenézése és semmibe vevése [...] egyszerűen visszaidézi a hűbéri idők ósdi szellemét. [...] Volna-e a huszadik században egy olyan törvényhozás, mely, midőn ez a két fogalom egymással ellentétbe jó, az évezredes alkotmány gyémántját dobja a sárba, csak azért, hogy egy értéktelen üveggyöngyöt őrizgessen az alkotmány klenodiuma gyanánt?”⁴²

³⁷ CJH. 1867. évi III. tc. 1. § „Ő császári s apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd 1848-ik évi december hava 2-ik napján a trónról, – főnséges császári királyi főherczeg Ferencz Károly pedig ugyanakkor a trónöröklésről, – mely Ő császári s apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd után az 1723-dik évi I. és II. tc. értelmébe Őt illette volna, lemondván; e két lemondás az ország részéről utólagosan becikkelyeztetik.

2. § Minthogy azonban az erre vonatkozó lemondási okiratok, melyek az 1861-dik évi országgyűlés elé terjesztettek, általánosságban és csak az auszriai császárságról, s az ehhez tartozó országokról szólnak; Magyarország pedig mint saját alkotmányánál fogva önálló ország, azokban külön megemlitve nincsen; – minthogy továbbá azon okiratok az országgyűléssel tárgyalás, elfogadás és törvénybe iktatás végett annak idejében nem is közöltettek: az országgyűlés ünnepélyes óvást tesz ezennel minden ebből Magyarország önállására és függetlenségére nézve vonható káros következtetések ellen.”

³⁸ K. N. 601. 192.

³⁹ K. N. 602. 212.

⁴⁰ K. N. 601. 195., K. N. 607. 331.

⁴¹ K. N. 601. 186.

⁴² K. N. 600. 179.

Számosan kifogásolják a *Hausgesetz* ismeretlenségét, annak a császár által való önkényesen történő bármikori megváltoztathatóságát, ami a jogbiztonság elvesztését és az önkényt vonja maga után. Rátkay élesen fogalmaz,

„ma olyan királyunk van, a ki alkotmányos érzetű. De ez csak a ma; de nem ezt mondja és nem ezt bizonyítja a múlt! [...] Királyok sora van itt, de nem fényesen, hanem sötéten és véresen [...] emlékeznünk kell arra a könny- és vértengerre, a mely hullámszik abban a három és fél században, melyet a Habsburgok uralmának hívunk”.⁴³

A jogbiztonság kérdésével többek között Kossuth,⁴⁴ Polczner,⁴⁵ Győry Elek⁴⁶ is kiemelten foglalkozott, hivatkozva arra, hogy a *Hausgesetz* számos alkalommal változott már, amire a családfőn kívül senkinek befolyása nem volt, különösen nem a nemzetnek. Polónyi Géza⁴⁷ pedig emlékeztet rá, hogy egy alkotmányos államban ez lehetetlen, különösen is, hogy nálunk a trónbetöltés kérdését egy alapszerződés, az 1723. évi I-II. tc. szabályozza, a király azt csak az országgyűléssel együtt változtathatja meg. Mezőssy⁴⁸ erélyesen érvel amellett, hogy ha eltérés van a császár családi joga és a magyar jog között, akkor ne a magyar jogot igazítsák hozzá a császári család jogához, mondván, hogy a javaslat szerint

„a Habsburg császári ház Hausgesetz-e a magyar törvényhozásnak nemcsak hogy mellé, vagy alárendelve nincsen, hanem e törvényjavaslat szerint határozottan felette áll, és ez az amit én alkotmányjogi szempontból valósággal szégyenletes állapotnak tartok.”

Nem maradt el az uralkodócsaládot gúnyoló élcelődés sem, Mezőssy⁴⁹ a *Hausgesetzre* utalva mondja

„Habsburgi Rudolfnak a maga privilégiumaiban elrendelni tetszett, hogy már Néró császár is parancsolta, hogy a Habsburgok hűbéri államul kapják meg Ausztriát, elrendelte, hogy már Julius Caesar is követelte, hogy a Habsburgok a német birodalomnak semmiféle tartományi adót ne fizessenek. Ez is egy Hausgesetz.”

Barabás⁵⁰ odáig is eljutott érvelésében, hogy nincs is királyi ház a magyar jog szerint, sőt

⁴³ K. N. 601. 187.

⁴⁴ K. N. 600. 169.

⁴⁵ K. N. 601. 193–4.

⁴⁶ K. N. 602. 210.

⁴⁷ K. N. 603. 233.

⁴⁸ K. N. 600. 177.

⁴⁹ K. N. 600. 180.

⁵⁰ K. N. 604. 257.

„a Habsburg dinasztia uralkodásán végighúzódo veres fonál, hogy Magyarországot függetlenségétől, alkotmányától idővel meg kell fosztani és beolvasztani az osztrák örökös tartományokba.”

3.2. Ki a főherceg, szükségesek-e az a trónörökléshez a magyar jog szerint?

A történet sajátossága, hogy a vita alapját képező jogforrás (1723. évi I-II. tc.) eredeti szövege latin volt. Ebből fakadt az a nem elhanyagolható része a kérdésnek, hogy akkor a „deák nyelvet” hogyan is kell helyesen értelmezni. Hiába szorgalmazta⁵¹ többek között Kossuth Ferenc is, „ne hogy grammatikai vita fejlődjön ki”, a képviselők többsége a „*successores utriusque sexus Austriae Archi-Duces*” szófordulattal foglalkozott felszólalásában. Az előterjesztő úgy értelmezte ugyanis, hogy az ausztriai főhercegi minőség – amely nem lenne meg a szóban forgó házasságból – *konstitutív* kellék az örökléshez. A kormányt támogatók (Rakovszky⁵²) is elfogadták ezt a nézetet, az ellenzék (Győry⁵³) viszont csupán rangnak tekintette azt, és csak a „főhercegi utód” minőséget tekintette elengedhetetlennek, felhozva például József és Lipót leányainak utódait, akik nem főhercegek, de mégis örökösödhetnének (Kossuth⁵⁴). E kérdésben még a kormánypárti Horánszky Nándor⁵⁵ is az ellenzékkel értett egyet. Ha feltétel lenne az *archidux Austriae*, akkor arról csak a nemzet hozzájárulásával lehetne lemondani (Polónyi⁵⁶).

Szilágyi Dezső⁵⁷ szerint nem kell felhívni segédjogot, a magyar jog alapján is eldönthető a kérdés. Álláspontja szerint a rendek 1723-ban annak tudatában fogadták el a nőági örökösödést, hogy az az egyenrangú házasságot követelte meg a főhercegi minőséghez. A főhercegi titulussal – amint arra Mezőssy és Polczner is emlékeztet⁵⁸ – a magyar jogalkotók (többek között 1723-ban) sem foglalkoztak, nem definiálták azt, mindenesetre a címet főszabály szerint az uralkodócsalád azon tagjai viselték, akik férfiágon származtak az Ausztriai-házból. Bár a kormánypárti Horánszky szerint⁵⁹ nem kizárt az sem, „hogy annak a kérdésnek, vajjon ki és kik legyenek az ausztriai dinasztianak tagjai, a szabályozását vagy eldöntését az akkori törvényhozás magára az uralkodóházra bízta”, ezt a nézetet a pártionkívüli Eötvös Károly⁶⁰ határozottan elutasította, mondván, hogy „nem bízhatta az uralkodóházra, az csak természetes, hiszen nincs a világon olyan alkotmányos ország, sohasem is volt, a melyik az uralkodóházra bízta volna azt, hogy ki örökösödik, ki következik a trónon, nincs olyan alkotmányos

⁵¹ K. N. 600. 173.

⁵² K. N. 606. 303.

⁵³ K. N. 602. 213.

⁵⁴ K. N. 600. 178.

⁵⁵ K. N. 602. 220.

⁵⁶ K. N. 603. 241.

⁵⁷ K. N. 604. 268.

⁵⁸ K. N. 600. 180., 601. 194.

⁵⁹ K. N. 602. 223.

⁶⁰ K. N. 605. 285.

nemzet a világon, és nem is lehet, mert hiszen ez rosszabb volna mint az abszolutizmus”. Győry⁶¹ érvel, hogy a magyar trónöröklési jogban a természetes leszármazás a lényeg, nem az egyenrangú házasság.

3.3. A „morganatikus házasság” és az „egyenrangúság” kérdése

A nyilatkozat és a javaslat másik legvitatottabb „terminusa” a *Hausgesetzre* alapított ún. *egyenrangú házasság* volt. Az a fogalom, amely a feleség és a születendő gyermekek státuszát alapvetően meghatározta volna. Az ellenzék érvei között elsőként szerepel, hogy a *Hausgesetz* (hivatalosan) teljességgel ismeretlen a nemzet előtt, és mint olyan, arra hivatkozva nem lehet becikkelyezni (Kossuth,⁶² Holló Lajos,⁶³ Barabás⁶⁴) törvényt, ráadásul a javaslat nem is definiálja mit jelent az egyenrangúság (Polónyi⁶⁵). A magyar jogban az ugyanis teljességgel ismeretlen és idegen volt (Győry⁶⁶), különben is a magyar törvényben az egyes ágak kihalásának esete volt szabályozva, nem az egyenrangúság (Polónyi⁶⁷). Még a néppárti Rakovszky⁶⁸ is az ógermán jog „becsempészésével” vádolja a kormánypártot, aki (Szilágyi⁶⁹) azzal védekezik, hogy a császári családi jogban évszázadok óta a fejedelmi családokkal való házassággkötés van előírva.

Előkerül a történelmi precedens, Welser Filippa esete, de ezen érv méregfogát kihúzza Rakovszky⁷⁰ azzal, hogy Welser Filippa patricius (polgár) volt, ráadásul Ferdinánd főherceggel (I. Ferdinánd király fiával) titokban kötött házasságot, ezzel szemben Chotek Zsófia grófi családból való, és törvényesen kötött házasságot Ferenc Ferdinánd főherceggel. Ráadásul mindez teljességgel irreleváns is, hiszen a magyar jog szerint „minden asszony úgy születik, hogy királyné is lehessen” (Rátkay⁷¹) hiszen a magyar nő – éppen a közlött nemesség ősi intézményének köszönhetően – férje státuszát követi (Rakovszky,⁷² Pichler Győző⁷³) ahogyan az a Tripartitumban is szerepel.

A javaslat tehát – túl azon, hogy ellenkezik a magyar törvényes lelkiismerettel (Polcner⁷⁴) – törvénysértő is, mert a magyar családjog szerint a házasságot két különböző nembeli személy egybehangzó szabad akarata hozza létre, amely semmi fel-

⁶¹ K. N. 602. 214.

⁶² K. N. 600. 169.

⁶³ K. N. 600. 177.

⁶⁴ K. N. 604. 257.

⁶⁵ K. N. 603. 230.

⁶⁶ K. N. 602. 216.

⁶⁷ K. N. 608. 344.

⁶⁸ K. N. 606. 308.

⁶⁹ K. N. 609. 373.

⁷⁰ K. N. 606. 306.

⁷¹ K. N. 601. 190.

⁷² K. N. 606. 308.

⁷³ K. N. 607. 321.

⁷⁴ K. N. 601. 191.

tételhez nem köthető.⁷⁵ Ez kötelező az uralkodócsalád tagjaira is, ellenkező esetben a jogegyenlőséget sértené (Pichler Győző⁷⁶). Ráadásul a családfői engedély az 1723. évi törvényben sem volt benne (Polónyi⁷⁷). Éppen ezért kifogásolják, hogy a főherceg – egyébként engedve a császár nyomásának – feltételt fűzött a házasságkötéséhez, amelynek jogkövetkezményeit akarja most becikkelyeztetni a kormány(párt) az Országgyűléssel. Kossuth⁷⁸ ki is hangsúlyozza, hogy Ferenc József családfőként, és nem államfőként járt el a nyilatkozat „kikényszerítésekor”, vagyis családi ügyről van szó, amelynek ilyen közjogi következményei nem lehetnek, különben is, lemondást mindenki a saját nevében tehet, nem a máséban.

Polónyi figyelmeztet a veszélyforrásra, amely e törvény elfogadásával járna, miszerint

„ha most a mindenkor uralkodó királynak egy házasság tekintetében megadatik az a jog, hogy az ő egyedüli döntése szerint tekintsen egy házasságot egyenrangúnak, akkor ahhoz, hogy egy lineát, egy ágat kitolhasson a soros uralkodásból, semmi egyéb nem szükséges, csak az, hogy ő Felsége azt mondja, hogy én ezen főhercegnek házasságát nem fogadom el egyenrangúnak; akkor már az azon ágból származó gyermekek nem lehetvén trónörökösök, nem az az ág következik a trónra, a melyet a mi törvényünk megállapít, hanem a rákövetkező soros ág. Íme, t. képviselőház, a trónöröklésnek rendje maga változik meg az 1723. évi törvényczikkék rendelkezései ellenére, ha ez a jog fennáll, és ha ezen becikkelyezés tényével a nemzet annak fennállását elismeri.”

4. Az elfogadás mögött meghúzódó valódi okok...

Az Engelmayer által felvetett – meglátásom szerint leglényegesebb, a törvény elfogadását valójában meghatározó – kérdés, hogy „kifogásolható-e a nyilatkozat tartalma egyéb tekintetből?” Érdemes Engelmayer szó szerinti okfejtését idézni:

„Szerény nézetem szerint nem. Mert ez helyes, szükséges és a további bonyodalmak kikerülése szempontjából mellőzhetlen, és mert a nyilatkozatban foglalt kijelentések megtételét, a monarchia együttsége, a trónöröklési sorrend közössége [itt közbeszól] Polónyi Géza: Nem közös, csak azonos! Engelmayer József előadó: pardon, azonossága és a personalis unió nagy érdekei megkövetelik.”

⁷⁵ *CJH.* 1894. évi XXXI. tc. 38–39.§§., magyarázatként ld. ZLINSZKY Imre – REINER János – REZSŐ Tibor: *A magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a gyakorlat igényeire.* Budapest, Franklin, 1902. 858–890.

⁷⁶ K. N. 607. 321.

⁷⁷ K. N. 608. 347.

⁷⁸ K. N. 600. 168.

Vagyis a kormányzat elsődleges szándéka az volt, hogy elkerüljék azt a helyzetet, hogy a Magyar Királyságban és az Osztrák Császárságban elváljon egymástól a trónöröklés rendje. A dualizmus, a két állam közötti közjogi viszony ugyanis éppen – Polónyi szavaival szólva – a trónöröklési rend azonosságán és a közös védelmi kötelezettségen alapult.

Az Engel Mayer által felhozott érv megértéséhez szükséges a Monarchia korabeli helyzetéről szólni. Egy (nagy)hatalom stabilitása tekintetében talán a leginkább kulcsfontosságú kérdéskör a hatalomátadás/utódlás, annak világossága, szabályozottsága, rögzítettsége, különösen akkor, ha ez egy öröklési monarchia esetében áll fenn. A lefektetett, pontosan szabályozott utódlási rend hiánya, hiányossága/pontatlansága, az abból esetlegesen következő utódlási válság, hatalmi harc alááshatja egy ország politikai, közjogi, katonai stabilitását, ahogyan azt történelmi példák véget-hosszat nem érő sora tanúsítja.

Az Osztrák–Magyar Monarchia politikai égboltjának horizontján épp egy ilyen problémakör ütötte fel a fejét az új század hajnalán. (Amelynek azzal, hogy mereven ragaszkodott az évszázados családi szabályokhoz, nagyrészt az uralkodó politikai rugalmatlansága volt az oka.) Az 1900. év őszi ülészakára egybegyűlt Országgyűlés igencsak kiélezett közjogi helyzettel találta magát szembe. Márpedig a Monarchia a korabeli Európa meghatározó nagyhatalma volt, a térség biztonsága és stabilitása szempontjából kulcsállam. A Monarchia területileg (675 963 km²) a második (az Orosz Birodalom után), népességét (1910-ben közel 52 millió fő) tekintve a harmadik helyet foglalta el a korabeli Európában (az Orosz Birodalom és a Német Császárság után).

„A dynastia prestige a monarchia tengelye. [...] Ellentétben minden más országgal, nálunk nem az ország adja az uralkodóháznak a posztit, a hatalmat, a nyumbust; ellenkezőleg az a gyenge kötanyag és heterogén elemekből álló conglo-meratum, a melynek hivatalos neve Osztrák Magyar Monarchia, épen az ősrégi dynastia fényében sűtkérezik. Ez a legnagyobb erőnk, ezt becsülni meg a külföld, ezt kell féltékenyen őriznünk, érintetlenül fentartanunk”

– fogalmazott a főrendiházi vitában báró Ambrózy István.⁷⁹

A dukai és szentgyörgyvölgyi Széll Kálmán miniszterelnök nevéhez köthető korszak (1899–1903) az ún. ‘Széll-csend’ Magyarországon már egyértelműen a dualizmus válságának idejére esik. Az 1867-ben megkötött habsburg–magyar kiegyezéssel létrehozott közösügyi rendszer⁸⁰ a századfordulót megelőző évtizedben már számos (gazdasági, politikai, társadalmi, stb.) nehézséggel találta magát szembe. Kétségtelen jele volt e kezdődő válságnak, hogy a birodalom mindkét felében távozni kényszerült a kormányrúd mellől a közel másfél évtizede hivatalban lévő miniszterelnök, előbb (1890) magyar részről borosjenői és szegedi Tisza Kálmán (1875–1890), majd az osztrák térfelem (1893) Eduard Graf von Taaffe (1879–1893). Ezt követően mind az Osztrák Császárságban, mind Magyar Királyságban sorra buktak a kormányok, Magyarorszá-

⁷⁹ Főrendiházi Napló LXXI. országos ülés 47. (1900. 11. 20.)

⁸⁰ C.J.H. 1867. évi XII. tv.

gon 1890–1899 között négy⁸¹, Ciszlajtániában (a Monarchia osztrák fele) 1893 és 1900 között gyors egymásutánban nyolc⁸² miniszterelnök váltotta egymást.

Mindennek fényében válik tehát az Engelmayer által felvetett kérdés a leglényegesebbé, hiszen ez rántja le a leplet a nyilatkozat becikkelyezését megkövetelő valóságos (politikai) okról. A birodalom stabilitásának biztosítása volt az elsődleges szempont a törvény becikkelyezése során a kormánypárt részéről. A törvény elfogadása – a magyar jog ösvényéről letérve – a birodalom egységének megőrzése érdekében inkább volt politikai döntés.

„Én, t. képviselőház, azon iskola híve voltam mindig és vagyok, a mely elvek fölött tranzakciókat nem ismer; harczba megy azokért és megáll mellettök, de azt tartja, hogy vannak szituációk, midőn az eljárásban, a részletekben, a kompromisszumok terére lépni lehet és az ország érdekében néha kell. Mert hiszen, t. képviselőház, kompromisszumoknak láncolatából áll az élet, és e törvény alól a közélet sem vonhatja ki magát”

– fogalmazott Széll miniszterelnöki beiktatási beszédében. A botrányoktól sem mentes vita heteken át a pesti újságok címlapsztorija volt, azt élénk figyelem követte, végül azonban a törvényjavaslatot a Ház kormánypárti többsége elfogadta. Később (1916) ennek alapján lépett trónra – kirekesztve Ferenc Ferdinánd gyermekeit – IV. Károly király.

Melléklet

Ferenc Ferdinánd fhg. által kiadott nyilatkozat szövege:

„Mi ausztria-estei Ferencz Ferdinánd Károly Lajos József Mária főherczeg stb. ki-nyilatkozatjuk, hogy szilárd és jól megfontolt elhatározásunk chotkowai és wognini Chotek Zsófia Mária Josefina Albina grófnővel, csillagkeresztes hölgygel, Istenben boldogult chotkowai és wognini Chotek Bohuslav gróf, Ő császári és apostoli királyi

⁸¹ Tisza Kálmán lemondása (1890. márc.) után szapári, muraszombati és szécsiszigeti gróf Szapáry Gyula alakított kormányt (1890. márc. – 1892. nov.), akit Wekerle Sándor (1892. nov. – 1895. jan.), majd losonczi báró Bánffy Dezső (1895. jan. – 1899. febr.), aztán dukai és szentgyörgyvölgyi Széll Kálmán (1899. febr. – 1903. jún.) követett.

⁸² Taaffe távozása után Alfred Fürst zu Windisch-Grätz (1893 nov. – 1895. jún.), Erich Graf von Kielmansegg (1895 jún. – 1895 szept.), Graf Kasimir Felix Badeni (1895 szept. – 1897 nov.), Paul Gautsch Freiherr von Frankenthurn (1897 nov. – 1898. márc.), Franz Fürst von Thun und Hohenstein (1898. márc. – 1899 okt.), Manfred Graf von Clary-Aldringen (1899 okt. – 1899 dec.), Heinrich Ritter von Wittek (1899. dec. – 1900. jan.), Ernest von Koerber (1900. jan. – 1904. dec.) kapott kormányalakítási megbízást.

Felsége belső titkos tanácsosa, kamarása és főpálczásmesterének és ennek Istenben boldogult neje, született wchinitzi és tettaui Kinsky Vilma grófnő, csillagkeresztes hölgy és palotahölgynek leányával házasságilag egybekelni. Ezen házassági egybekeléshez, a fenséges uralkodóházban ősidőktől fogva fennálló szokás és a bennünket kötelező házi törvények határozmányának megtartásával Ő császári és apostoli királyi Felsége I. Ferencz József dicsőségesen uralkodó császárnak, és királynak, felséges nagybátyáinknak mint az egész uralkodóház legfőbb felséges fejének beleegyezését kikértük, és Ő Felsége azt, mint kegyes és jóakaró érzelmeinek újabb tanujelét legkegyelmesebben megadni méltóztatott. – Mielőtt azonban a házassági frigyet megkötnők, – hivatkozással a fenséges uralkodóház fentérintett házi törvényére, a melynek határozmányait, még különösen a jelen Általunk kötendő házasságra vonatkozólag egész tartalmában elismerjük és Magunkra nézve kötelezőknek kijelentjük, – indítatva érezzük Magunkat kimondani és megállapítani, hogy Chotek Zsófia grófnővel való házasságunk nem egyenjogu, hanem morganatikus házasság, és mostanra és minden időkre annak tekintendő, a minek folytán azon jogok, tisztségek, czimek, czimerek, előnyök stb., a melyek egyenjogu hitvestársakat és a főherczeg uraknak egyenjogu házasságból származó utódait megilletik, sem hitvestársunkat, sem Isten áldásával ezen házasságunkból remélhető gyermekeinket és azok utódait meg nem illetik és általuk sem nem igényelhetők, sem nem igényelendők. Különösen elismerjük és még világosan is kijelentjük, hogy a fent említett házasságunkból származó gyermekeinket és azok utódait, miután ők nem tagjai a legmagasabb uralkodóháznak, nem illeti meg a trónöröklési jog a birodalmi tanácsban képviselt királyságok- és országokban, tehát az 1723:I. és II. törvénycikk értelmében a magyar korona országaiban sem és azok a trónöröklési rendből ki vannak zárva.

Szavunkkal kötelezzük Magunkat, hogy jelen nyilatkozatunkat, – jelentőségének és horderejének teljes tudatában, – minden időkre úgy Magunkra, mint hitvestársunkra és ezen házasságból származó gyermekeinkre és azok utódaira nézve kötelezőnek elismerjük, és soha sem kíséreljük meg jelen nyilatkozatot visszavonni, vagy bármit foganatba venni, a minek célja lenne, annak kötelező erejét meggyöngíteni vagy megszüntetni. Jelen két példányban kiállított nyilatkozatunk megerősítésére ezen okmányt sajátkezüleg aláírtuk és főherczegi pecsétünkkel elláttuk.”